

Богдан Андрусишин,
доктор історичних наук, професор,
проректор Національного
педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
заслужений діяч науки і техніки
України

Ростислав Огірко,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри теорії
та історії держави і права
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова

УДК 342.7+340.1

Права і свободи людини в просторі культурної та політико-правової традиції

Виповнилося уже 18 років з дня ухвалення Верховною Радою Конституції незалежної української держави. Весь цей період Конституція робить свою справу. Вона на рівні Основного закону нашої держави гарантує громадянам України основні права, обов'язки і свободи людини, зокрема, великий комплекс

культурних і соціальних прав громадян, які не можуть бути в повній мірі реалізовані поза українською історичною і культурно-правовою традицією.

Адже ніхто не вирішить наших завдань, насамперед завдань збереження і примноження культурної спадщини, крім нас самих. Тому що

не всі народи світу, етноси, які збереглися на Землі, можуть опертися на такі культурні здобутки, державницькі корені, такий внесок у світовий культурний процес, що виявився справжнім заплідненням світової культури національним елементом, як український народ.

Не відділяючи і не порівнюючи себе з іншими народами, ми не можемо оцінити той колосальний скарб, який є у нас. Якщо ми співставимо українство з іншими націями, країнами, народами, які значно молодші від нас і не мають такого величезного надбання, то станемо внутрішньо багатшими і сильнішими [1, с. 8–9].

Хотілося б розвинути ці положення з погляду необхідності, доцільності і органічного зв'язку культурної й інших традицій і прав людини з метою їх ефективної реалізації. Сьогодні права і свободи людини, здавалось би осмислені і опрацьовані в найглибших і найдетальніших наукових, філософських, практично-прикладних аспектах і закріплені як на національному так і на рівні міжнародно-правових стандартів. Але в практиці їх реалізації буквально вибухають моральні, політичні, релігійні зацікавлення і навіть пристрасті.

Цілком зрозуміло, що справа не тільки в тому, що в Україні на відміну від світового і європейського рівнів захисту прав людини виявилися ще недостатньо дієвими засоби і механізми, спроможні не допустити порушення людських прав, як з боку інших осіб, так і з боку державних органів.

Заперечень нема: цей механізм має бути дієвий і ефективний саме в напрямку його відповідності міжнародним стандартам захисту природних прав. Але, як видається, само по собі це ще не вирішує проблеми. Стає все більш очевиднішою та істина, що права, свободи і обов'язки людини і громадянина існують не самі по собі, а в конкретному історичному, культурному, релігійному,

зрештою, цивілізаційному контекстах. І спроби при закріпленні і реалізації прав людини не помічати цієї реальності чи ще гірше, обійти чи зігнувати її з боку державних чинників було б великою помилкою. На наш погляд, це один із головних недоліків української системи закріплення і гарантування прав і свобод людини і громадянина.

І перше, що слід прояснити в цьому зв'язку, є питання ідейних й історичних витоків концепцій прав людини. По суті, загальноприйнятою є думка, що ця концепція не була б можлива без двох феноменів Європейської цивілізації. Йдеться, по-перше, про античну цивілізацію, де на основі філософського розуміння вільної людини як раціональної особи і парадоксального його поєднання з концепцією природного невільництва, виробилися демократичні форми самоорганізації суспільства громадян, які мали всі економічні, політичні та судові права, а також була усвідомлена ідея верховенства закону як необхідна умова для панування у суспільстві свободи, справедливості та однакових для всіх прав.

По-друге, це іудео-християнська релігія. Християнство сформувало принципово нове положення про людину як образ Божий, що має своїм вищим покликанням спасіння від гріха, духовного рабства і від смерті через віру в жертву Ісуса Христа і його воскресіння. Різниця від втраченого спасіння з першолудиною (Адамом) тут полягає в тому, що тепер така можливість бути спасеним може бути реалізована тільки персоніфіковано [2, с. 153].

Очевидно, саме цим пояснюється принципова важливість для християнства ідеї свободи: свободи вибору, свободи у самоорганізації суспільства, свободи віросповідання, свободи світогляду, ролі свободи в обґрунтуванні і реалізації інституту прав людини.

Таке фундаментальне значення двох названих основ ідеї прав люди-

ни робить цілком логічною думку, що ці основи тим самим задали зміст, форму та логіку вироблення та здійснення прав та свобод людини. Звичайно, часовий період у дві з половиною тисячі років і сотні різних соціальних і перш за все етнічних спільнот, які, природно, були задіяні в цьому процесі, наклали і далі накладатимуть свій відбиток на права і свободи, виробляючи і утверджуючи різні культурні і державно-правові традиції. Але при цьому видається принципово важливою для розуміння природи прав людини думка, що цей процес змістовно є єдиний, безперервний і навіть сьогодні, незважаючи на поважні під тиском потужної секуляризації проблеми різних християнських церков, ця традиція зберігає ще живий духовний зв'язок поколінь через тисячоліття.

Саме ця єдність природи людської особистості і її реалізації у суспільних і державно-політичних умовах античності і дальший розвиток духовної її сторони у середньовічному християнстві, а також нових форм суспільної і державної самоорганізації народів в Новий час стали основою тих політико-правових процесів, в рамках яких склався і функціонує інститут прав людини.

По суті, можна сформулювати головну тезу нашої публікації: права і свободи людини можуть випрацюватися, закріплюватися і ефективно реалізовуватися у взаємних стосунках індивідів і суспільства лише в контексті певної конкретної культурної і політико-правової традиції, при чому із взаємним впливом традицій і системи прав людини. Тобто, культурна традиція неминуче зазнаватиме впливів зі сторони концепції прав людини. Отже, напрошується висновок про необхідність врахуванню впливу і взаємопроникнення різних традицій в царині прав людини, а не повного ігнорування національних традицій під тиском міжнародних і європейських організацій.

Зрозуміло, що поряд існує окрема дуже політично актуальна і значима проблема загальності і універсальності прав людини. Це дещо інший аспект проблеми прав людини, а саме той, де виявляється, як співвідноситься Європейська культурно-правова традиція з іншими цивілізаціями щодо природи людини, її прав і суспільно-державної самоорганізації.

В прив'язці до інституту прав людини ця відмінність Заходу і Сходу дає такі історично сформовані різні продукти: на Заході людина спрямована в майбутнє для досягнення якого, вона повинна вдосконалювати себе і навколишній світ; по відношенню до держави, влади, закону: в Західній культурі закон вищий від влади, і людина, будучи підпорядкована державі, в той же час є внутрішньо вільною. Її становище в суспільстві залежить в основному від її умінь і талантів, завойованих політичних свобод, громадянських прав та підприємливості. На Сході, навпаки, – влада вища від закону, і при цьому її статус не вимагає легітимації. Положення людини залежить перш за все від її соціального статусу і суспільної ієрархії, яка є безумовною цінністю, що як норма спонтанно виникає у суспільстві. Ця різниця і протистояння двох найбільших регіонів, світу на думку більшості дослідників, не є непереборним. Ми підтримуємо тезу, що «права людини не є західним продуктом, вони лише були відкриті у межах західної культури. І навіть на Заході ідея прав людини лише поступово набувала свого значення. Хіба суперечить, наприклад, ідея свободи і рівності всіх людей або заборона на катування певним культурам або релігіям? Не права людини мають міряти себе на мірку різноманітних традицій, а, навпаки, ці традиції мають міряти себе міркою прав людини» [3, с. 267].

Проте мета нашого аналізу полягає в іншому: поглянути, як єдина доцільність розвитку природи лю-

дини і спільності у смисловому полі єдиної Європейської цивілізації пробиває собі дорогу, творячи низку оригінальних культурних, а відтак політико-правових традицій.

Як відомо, питання прав людини у Середньовіччі вирішувалось одностипово із врахуванням станового характеру середньовічного суспільства і тих проблем, які він породжував. Проте, вже на зорі Нового часу ми вже бачимо у Європейській цивілізації декілька яскраво виражених зразків історичного формування інституту прав людини у Англії, Франції, Польщі, в Україні.

Найцікавішим, звичайно, є унікальний англійський досвід, який почався із славнозвісної Великої Хартії Вольностей 1215 року, коли вперше у реальному житті в суспільній свідомості і на практиці закон був поставлений над королем. І тільки це стало основою подальшого постійного утвердження прав людини у англійській політико-правовій традиції у вигляді привілеїв та вольностей станів феодального суспільства. Цей процес тривав 456 років до 1761 року, коли англійським парламентом був прийнятий «Акт про спадкування престолу», який, власне, і завершив процес правового закріплення системи прав людини у Великобританії. При цьому, як підраховували дослідники, англійські королі 44 рази відмовлялися від Хартії Вольностей або порушували її. І 44 рази їх примушували підтвердити чинність цієї Хартії в різних редакціях [4, с. 184]. Отже, характерними особливостями англійської політико-правової традиції є утвердження прав і свобод людини, по-суті, як привілеїв і вольностей, закріплених у англійському звичаєвому праві (common law), що спирається на середньовічну концепцію природного права, згідно з якою вільна людина може самостійно визначати свою долю. По-друге, ці документи мають суто прагматичний, конкретний і практичний характер, закріплюючи право на рівні можливості,

рівності перед законом та верховенства права. По-третє, права і свободи утверджуються шляхом прийняття органом громадянського суспільства – англійським парламентом, закону, що стоїть над королем і підпорядковує собі державу. Підсумком цього процесу утвердження прав у Великобританії стало формування мільйонів самодостатніх особистостей, які стали основою громадянського суспільства і майбутнього феноменального промислового політичного і міжнародного успіху Великобританії.

Зовсім не те, навіть протилежне дає нам політико-правова і культурна традиція Франції. Руйнування старого (феодального) суспільно-державного устрою, зокрема, станових і корпоративних прав і привілеїв на основі утопічних гасел свободи, рівності і братерства в ході різкого революційного зриву трапилося одномоментно і, як відомо, привело до встановлення необмеженої централізованої державної влади, що сприяло вчиненню кривавих злочинів проти людини.

«Термінологічно йдеться майже про те саме: людині належать певні права, що є додержавними, окреслюють суть того, що таке людина, і мають покладатися в основу будь-якої держави як її базові принципи, критерії оцінки тощо: проте змістовно йдеться про різні традиції, різні культурні контексти і про зовсім різні наміри. Американський документ слід розглядати як вираження англійського звичаєвого права, як результат впливу християнських цінностей (зокрема – класичної доктрини природного права). Тоді як французький документ є прикладом сильної абстракції, прикладом певної ідеології, котра виявила згодом своє антихристиянське спрямування» [5, с. 252].

Зрештою, ці два європейські підходи у своїх національних традиціях в якійсь мірі урівноважують один одного і дають один продукт – феномен держави ліберально-

демократичної орієнтації, яка утвердилася і перемогла спочатку фашистську тоталітарну систему у II світовій війні, а відтак – комуністичну тоталітарну державу в СРСР.

Внаслідок цього зникло протистояння і проблема виживання у боротьбі з тоталітаризмом і це ще більше посилює тенденції втрати західноєвропейським суспільством будь-якого вищого смислу існування, крім споживання. Особливо згубно це вплинуло на розуміння призначення прав і свобод людини.

Весь смисл прав людини у сучасній європейській цивілізації почали бачити у абсолютній свободі визначення свого образу через гарантовану державою особисту свободу. На відміну від релігійного погляду, людина була визнана суб'єктом, що є єдиним володарем власної долі і єдиною дієвою силою у створенні соціальних умов для цього. При цьому заперечується значення установлених форм соціальності (нації, громадянства, класів) і основою цього є бажання людини-споживача звільненого від обмежень. «Сучасна людина – це споживач товарів та соціальних послуг. Навіть сфера правових норм у XX столітті змістила акценти захисту прав людини у сферу гарантій забезпечення доступності соціальних послуг, які виробляються в суспільстві. Освіта й охорона здоров'я у сучасному суспільстві давно відійшли від «трансцендентальної граматики» пояснення цілей і принципів діяльності фахівців у цих галузях. Вони перетворилися на «сфери надання медичних і освітніх послуг», що більше прив'язуються до економічної, ринкової доцільності діяльності представників цих професій, ніж до гуманізму чи чуйності і співчуття. Організація цих сфер соціальної діяльності зорієнтована на досягнення економічного ефекту, практичного (утилітарного) результату» [6, с. 79].

Роль людини як члена громадянського суспільства і громадянина держави зводиться нанівець, вона

дорівнює ролі речей буденного вжитку. Крім того, проходить зрівняння питомої ваги приватних бажань і публічних суспільних домагань, внаслідок чого зникає центральне положення статусу людини як члена нації, громадянського суспільства і держави. Культура суспільства перетворюється в культуру споживання, здійснюється деградація духовної сфери. В результаті масового відходу від ідеї Бога виникає «автомізація» західного суспільства, яке перетворюється в «розрегульований світ одинокого споживача» (З. Бауман).

В Україні є своя культурна і політико-правова традиція дохристиянського і християнського періодів, хоча не до кінця осмислена, а тому хитка і несистематизована, до того ж перервана в історичному часі. Стрижем української традиції є те, що вона зберегла і зафіксувала питомість і унікальність українського народу, його ідеали, цінності і звичаї, що визначатимуть майбутнє. Ціннісними основами української політико-правової традиції є сформований у першій половині XVII століття погляд на себе, як на народ, що має питомих право на самостійний розвиток і створення власної держави; уявлення про те, що володарський статус українських правителів освячений Божою волею; проте, володар держави не може бути тираном чи абсолютним монархом, а має обиратися вільним виявленням народу; «права, вольності і свободи» визначалися як ключові поняття цінностей української шляхти та козацтва; сприйняття уявлення, що люди мають природне право на свободу, а найважливішим принципом суспільно-державного устрою має бути законність [7, с. 13–14]. Київське християнство не сприйняло грецької ідеї теократії і цезаропапізму, якою обґрунтовується домінування світської влади в державі над духовною; Бог є творцем не тільки окремих людей, а й цілих народів. Тому кожен християнин відповідальний не лише за свої

вчинки, а й за вчинки свого народу [8, с. 92–94].

Підсумовуючи, скажемо, що означені нами аспекти правового закріплення змісту, гарантій і реалізації прав і свобод людини в контексті культурної і політико-правової традиції виявляються актуальними теоретично і практично.

Завдання подальшого дослідження полягає у пошуках практичних засобів розв'язання суперечностей і гармонізації тенденції розвитку прав і свобод людини і громадянина з обов'язковим врахуванням культурної і політико-правової традиції українського народу.

Список використаних джерел

1. Андрусишин Б. І. Державна Біблія, оборонний вал, чи ілюзія? Врахувати думку кожного / Б. І. Андрусишин // Слово Просвіти. – 2013. – 27 червня – 3 липня. – Ч. 25. – С. 8 – 9.
2. Ісаєв В. Д. Сім'я і культура / В. Д. Ісаєв // Філософська та релігійна антропологія: Зб. наук. пр. Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – В. 1. – Луганськ, 2012. – С. 153.
3. Баумейстер А. О. Філософія права: навч. посіб. / А. О. Баумейстер. – К.: Вид-во Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, 2010. – С. 267.
4. Сопільник Л. І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібн. / Л. І. Сопільник, М.-Б. І. Камінський. – Львів: вид-во Львівської політехніки, 2012. – С. 184.
5. Баумейстер А. О. Цит. праця. – С. 252.
6. Артеменко А. П. Топологічні аспекти правової ідентичності / А. П. Артеменко, Я. І. Артеменко // Гуманітарний часопис. – № 1. – 2013. – С. 79.
7. Бульвінський А. Г. Ціннісні основи української державної ідеї / А. Г. Бульвінський // Актуальні проблеми всесвітньої історії: аксіологічні засади державотворення. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 21 листопада 2012 р. – С. 13–14.
8. Борисова О. В. Історія християнства в Україні: навч. посібн. для студентів вищ. навч. закл. / О. В. Борисова. – Луганськ: вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2008. – С. 92–94.

Андрусишин Б. І., Огірко Р. С. Права і свободи людини в просторі культурної та політико-правової традиції

В статті ставиться і в першому наближенні розв'язується проблема тісного і нерозривного зв'язку виникнення, закріплення і реалізації інституту прав і свобод людини і громадянина з національною культурною і політико-правовою традицією різних країн в рамках Європейської цивілізації з урахуванням проблеми практичної розбудови системи прав людини і громадянина в національній українській державі.

Ключові слова: права і свободи людини, європейська цивілізація, національно-культурна і політико-правова традиція, взаємозв'язок інституту прав людини та культурної і релігійної традиції.

Андрусишин Б. И., Огирко Р. С. Права и свободы человека в пространстве культурной и политико-правовой традиции.

В статье ставится и в первом приближении решается проблема тесной и неразрывной связи возникновения, закрепления и реализации института прав и свобод человека и гражданина с национальной культурной и политико-правовой традицией разных стран в рамках Европейской цивилизации с учетом проблемы практического развития системы прав человека и гражданина в национальном украинском государстве.

Ключевые слова: права и свободы человека, Европейская цивилизация, национально-культурная и политико-правовая традиция, взаимосвязь института прав человека и культурной и религиозной традиции.

Andrusyshyn B., Ogirko R. Right and freedoms in the space of the cultural, political and legal traditions.

The article reveals the problem of the close connection of genesis, consolidation and implementation of the Institute of human and civil rights with national cultural, political and legal traditions of different countries within the European civilization based on problems of human and civil rights practical development system in the national Ukrainian state.

Key words: human rights and freedoms, European civilization, national, cultural, political and legal tradition, the relationship of the Institute of human rights and cultural and religious traditions.